

СУЧАСНА СІМ'Я В УМОВАХ МЕГАПОЛІСУ: ПРОСТІР СИЛИ ТА СЛАБКОСТІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблем, пов'язаних з соціально-психологічними особливостями функціонування інституту сім'ї, що зазнає значної трансформації в період глобалізаційних змін, зокрема невпинного нарощування кількості міського населення та утворення мегаполісів. Визначено сім'ю як соціоекологічну систему, в котрій відбувається спів детермінація розвитку всіх її членів.

Розглянуто позитивні та негативні сторони способу життя сучасної сім'ї в умовах мегаполісу, варіанти захисних тактик самозбереження та окреслені основні лінії здійснення психологічного супроводу та підтримки сім'ї.

Особливої уваги заслуговує аналіз сучасного сімейного середовища в контексті глобального середовища великого міста, адже саме тут, на наш погляд, знаходяться потенційні точки психологічної сили, консолідації і водночас - точки дисфункції, розриву зв'язків, що тримають систему.

Ключові слова: *мегаполіс, сімейне середовище, активізація внутрішнього ресурсу, екологічна орієнтованість.*

Той факт, що інститут сім'ї переживає стан глибокої кризи не викликає сумнівів як у спеціалістів, так і пересічних громадян. Однак, важливим є не констатація можливої загрози, а розуміння причин такої кризи і особливостей протікання, можливостей запобігання. На часі стоїть завдання з'ясувати чи це є тимчасова криза, яку можна подолати найближчим часом, чи криза сім'ї носить фундаментальний характер і неминуче тягне за собою відмирання цього соціального інституту. Особливої актуальності набуває аналіз сучасного сімейного середовища в контексті глобального середовища великого міста, адже саме тут, на наш погляд, знаходяться потенційні точки психологічної сили, консолідації і водночас - точки дисфункції, розриву зв'язків, що тримають систему.

У сучасній соціальній психології місто розглядається як велика соціальна група, що характеризується специфікою міжособистісних відносин і спілкування (С. Мілграм, Ю.А. Підодня, М.Л. Паламарчук, Т.В. Семенова). Узагальнення досліджень міста, проведених П. Бурд'є, М. Вебером, Л. Віргом, В.Л. Глазичевим, Г. Зіммеlem, А.В. Іконніковим, М. Хайдеггером та інших дозволило розглядати його як «модель комунікації, що розтягнута в просторі», як перетин економічних, культурних,

просторово-часових, соціальних, духовних, особистісних координат, як велику соціальну групу, що характеризується особливостями організації спілкування і взаємодії між людьми, специфікою відносин між людьми. Розглядається культурно-історична динаміка взаємозв'язку між структурно-організаційними параметрами простору міського середовища та особливостями відносин всередині міської спільноти, соціально-психологічними потребами мешканців міста (Е. Берджесс, В. Віндельбант, В.Л. Глазичев, Г. Зіммель, Е. Зомбарт, Р. Парк, Р. Сеннет, О. Шпенглер).

Міське середовище є широким простором для дослідження системи міжособистісних стосунків жителів міста: 1) як середовище їх життєвої реалізації; 2) як один з факторів, що обумовлюють параметри відносин з іншими людьми; 3) як специфічна форма організації міжособистісних стосунків. Аналіз робіт, присвячених вивченню впливу територіальних, просторово-часових параметрів проживання в місті на особливості відносин людей жителів міст різного типу: мегаполісу, великого і малого міст, дає уявлення про структуру, властивості, соціально-психологічні функції територіально-просторових параметрів проживання в місті, відмінності територіально-просторових параметрів міст різного типу та особливостей поведінки мешканців. Було показано, що територіально-просторово-часові параметри, що диференціюють мешканців міста, виконують кілька функцій, центральне місце серед яких посідають соціально-психологічні: комунікативна, інтегративна, соціалізуюча, функція задоволення соціально-психологічних потреб. Аналіз літературних джерел вказує на існування певного припущення, що жителі міст різного типу, диференційовані за територіальними, просторовими, часовими параметрами проживання, відрізняються і особливостями соціально-психологічних потреб і відповідно - стосунків з іншими людьми.

Дедалі більша кількість дослідників присвячує свої дослідження вивченню впливу територіально-просторових параметрів на формування і динаміку стосунків між людьми. На основі аналізу робіт, що розглядають проблему співвідношення соціального та фізичного просторів (П. Бурд'є, П. Бергер, І. Гофман, Е.Н. Заборова, А. Лефевр, Т. Лукман), можемо зробити висновок, що особливості міжособистісних відносин (близькість / дистантність, включеність / ізоляція, контроль та ін.) є тісно пов'язаними з територіально-просторовою організацією взаємодії спілкування. Вплив організації середовища на формування і динаміку системи відносин особистості на різних рівнях функціонування систем життєдіяльності аналізується на мікро, мезо і макрорівнях в роботах У. Бронфенбреннера, В.Н. Дружиніна, Г.А. Ковальова, В.І. Панова, Л.В. Сохань, О.В. Рудоміно-Дусятської, Є.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса). Узагальнюючи ці дослідження можна твердити, що серед найважливіших складових макросередовища виступає

тип міста, що обумовлює особливості системи відносин всередині міської спільноти, а також відмінності відносин мешканців міст різного типу з іншими людьми в локальних спільнотах (сім'ї, на праці, навчання тощо).

Сучасний мегаполіс, будучи законним дітищем нашої егоорієнтованої цивілізації, всім своїм розвитком зорієнтований на особистість та її цінності (кар'єра, влада, слава і ін.). На протигагу цінностям «громади і родинності». людині одній простіше відповідати запитам сучасного мегаполісу, і велике місто теж зорієнтована переважно на неї, як індивідуальну персону. А власне системні сімейні цінності погано вбудовуються і корелюють з цінностями мегаполісу і таким чином для мешканця великого міста певною мірою утруднено «впізнання» системних цінностей і їх визнання, прийняття, примирення з персональними цінностями членів навіть власної, а також й інших сімей. Темп життя сучасного великого міста характеризується швидкими змінами, отже часто-густо тільки вільна, мобільна, а це, як правило, самотня особистість, може максимально рухатися в унісон, встигати, не відставати, бути в курсі, бути в потоці «життя», про який маємо можливість дізнатися з ґрунтовних праць М.Чиксентмихайя. А сім'я, характеризуючись дещо іншим, менш динамічним внутрішнім темпераментом, природно не встигає і багатьма громадянами, особливо молодшого покоління сприймається як якась старожитність, архаїка, тягар і т.п. І особистості, що відгукується на вимоги, захоплюється принадами сучасного мегаполісу, - стає недостатньо простору, тісно в сімейному середовищі, і вона часто обирає (часом свідомо, часом позасвідомо) між мегаполісом і сім'єю на користь першого. А сім'я, як цілісна система, первинне середовище розвитку людини з її цінностями і закономірностями виявляється «між двох вогнів» - особистістю і мегаполісом. Виходячи з системи уявлень екологічної психології, розглядаємо сім'ю як «соціоекологічну систему», як середовище, простір взаємовпливів та умов, факторів розвитку особистості (що містяться у просторово-предметному, інформаційному, культурному, природному, побутовому, міжособистісному та ін. оточеннях). В залежності від якості та наповнення середовища тими, чи іншими елементами можна бачити його варіативність та міру наближення до екологічно орієнтованого.

Численні сімейні проблеми, що супроводжують сім'ю на різних етапах її становлення та розвитку в сучасному мегаполісі - є одним з відображень тенденцій розвитку самої цивілізації та її дітища - сучасного мегаполісу. Сім'я - одне із завоювань культури людства, виникла на певному етапі історичного розвитку людини, і те, що вона з розвитком цивілізації, виявляється дедалі більше вразливою та часто-густо все менш затребуваною, змушує задуматися про цілі, цінності і власне про «ціну» прогресу і запобіжні захо-

ди, якими може скористатися людство, спрямовуючи зусилля на її збереження. Застереження В.І.Вернадського про необхідність побудови якісно нових стосунків з навколишнім середовищем через посилення гуманістичної складової освіти та виховання й досі є недостатньо актуалізованим в українському суспільстві. Первинним за хронологією та значенням в розвитку людини середовищем є сімейне, котре вбирає в себе елементи просторової організації дому, соціальні, економічні характеристики, культурний потенціал членів сім'ї, особливості традицій та алгоритми міжособистісного спілкування, виховний та освітній контекст.

Дослідження особливостей варіативних моделей побудови родини як унікального соціального середовища та побудови певного способу життя видається надзвичайно важливим в плані можливостей прогнозувати тенденції та зміни в процесі розвитку сім'ї, як генетично первинного середовища розвитку дитини 21 сторіччя, а також визначати вектори того чи іншого психологічного супроводу та підтримки сімейної системи, яка характеризується співдетермінацією розвитку всіх її членів.

Один з яскравих феноменів мегаполісу, описаний у дослідженнях Р.Сеннета, а саме - розщеплення життєдіяльності членів сім'ї на публічну і приватну сфери життя, дедалі більшою мірою охоплює мешканців великих міст. Частка публічної сфери в рамках мегаполісу суттєво домінує над приватною, завойовуючи дедалі більший психологічний простір життя городян. Разом з цим формальні зв'язки починають превалювати над близькими тривалими емоційними контактами. Поділ публічного і приватного життя проявляється в тому, що різними стають самі нормативні орієнтири, якими керуються старші, молодші члени сім'ї. Правила поведінки, які вважаються адекватними у приватному житті, засновані на цінностях і нормах «традиційного» суспільства і передаються в родині з покоління в покоління, багато в чому перестають відповідати способам поведінки, які призводять до успіху в житті публічному. Так, наприклад, «пошанування та повага до старших», що передбачає допомогу їм, виконання прохань, терпиме ставлення до критичних, часом і різких зауважень, зазнає різючих змін саме у середовищі великого міста. У традиційній сім'ї, як і в традиційній «громаді» такими старшими були бабусі, дідусі, старші за віком родичі або добре знайомі сусіди. У мегаполісі для дитини коло «старших» непомірно розширюється за рахунок абсолютно незнайомих їй людей (анонімною є при цьому і сама дитина, а не лише старші). Правила безпеки або потреба в збереженні почуття власної гідності можуть в різних ситуаціях суперечити проявам елементарної поваги.

Важливими характеристиками положення сім'ї в сучасному мегаполісі є наступні - потужний та постійний потік різноманітних ситуацій та деструктивної інформації як реальної, так і з

віртуального життя (інформація зі ЗМІ та соціальних мереж); - перетворення членів сім'ї та сім'ї в цілому в «атомізованого споживача» інформації через руйнування традиційних соціальних зв'язків; - розмивання та втрата смислів і символів національних культур, і як наслідок – послаблення та розмивання їх захисного потенціалу.

Для виживання в цих умовах людина несвідомо йде двома шляхами. Перший - шлях захисту (фільтрації, витіснення) від надлишку стимулів, яким переповнене середовище мегаполісу, та на які людина не в змозі продуктивно реагувати, натомість накопичуючи невідредагований психологічний матеріал в підсвідомому, що рано чи пізно призводить до проблем із соматичним та психологічним здоров'ям. Інший шлях полягає у намаганні переробити деструктивну інформацію через її осмислення, звернення до найбільш поширеного «накопичувача» цих смислів – екрану телевізора, інтернету. Однак ці смисли часто стають джерелами нових проблем та травм. Все це може призводити до накопичення в сучасних сім'ях мегаполісу низки психологічних проблем.

Руйнування традиційних соціальних зв'язків у мегаполісі призводить до того, що людина шукає нові форми соціальної ідентичності. Приналежність до групи дає відчуття стабільності та передбачуваності світу, віру в його логічність і керованість, можливість користуватися загальними для групи «життєвими рецептами» (С.Лур'є, С.Стефаненко). Нова соціальна ідентичність як «група підтримки» може замінювати людині колишні традиційні зв'язки, сімейні, зокрема, пропонуючи нові смисли, символи та нову міфологію. Такі нові зв'язки ніяким чином не є пов'язаними з сімейною історією, традиціями та ритуалами, не передаються у спадок і більшою мірою (порівняно з традиційним суспільством) залежать від індивідуальних особистісних і професійних якостей самої людини.

З одного боку, в мегаполісі існує безліч можливостей для розвитку, пошуку своєї «групи підтримки»: професійні спільноти, дискусійні клуби, спільноти, створюються навколо розвиваючих, розважальних, спортивних і політичних соціальних інститутів. З іншого, щоб скористатися цими можливостями, необхідно виявити ініціативу, здійснити самостійний пошук, вибір, тобто вже володіти певним рівнем ініціативності, відкритості і впевненості в собі. Тобто, володіти тими навичками і якостями, які в найбільшій мірі є невиявленими, неактивованими в людей, найбільш чутливих до агресивних та травмуючих впливів сучасного мегаполісу.

Розглянуті вище психологічні особливості життя людини в мегаполісі задають і певний погляд на завдання психологічного супроводу та допомоги. А саме: зважаючи на розщеплення публічного і приватного життя в мегаполісі як одного з джерел дискомфорту

особистості, нам здається важливим приділяти окрему увагу наступним завданням:

- інтеграції на особистісному і сімейному рівнях суперечностей між вимогами, що висуваються перед людиною в особистому, сімейному житті та публічному; особливо це стосується сімей з підлітковими і міжпоколінними проблемами;

- допомозі та сприяння у формуванні в городянина соціальних зв'язків, активізації ресурсів і схильностей для пошуку відповідних спільнот та «груп підтримки»;

- протидії та запобіганню розмиванню і втраті смислів і символів національних культур в умовах мегаполісу, що має дозволити відшукувати смисли, символи, осучаснювати традиції поза обмеженнями рамками культури якоїсь конкретної спільноти; таким чином з'являється можливість використовувати загальнолюдське культурне надбання через активний пошук та відкриття в ньому того, що переживається як близьке і може стати ресурсом сили, самопомоги і взаємодопомоги.

Місто, як своєрідний простір, що потенційно є ресурсом сили або слабкості окремої людини та сім'ї, водночас притягує до себе все нових його жителів, але й витісняє, виштовхує тих, хто давно вкорінився, чи нещодавно став городянином. На завершення роздумів про способи активізації ресурсів та подолання труднощів, що супроводжують людину та сім'ю в мегаполісі, виділимо один з доволі радикальних варіантів, що обирає задля збереження сім'ї дедалі більша частина жителів великого міста.

Маємо на увазі те, що останні 50 років позначені тенденцією, котра отримала назву «зворотної міграції», розпочавшись в США і набуваючи темпу також і в інших розвинених країнах світу. Ця реакція окремих людей та подружніх пар, невеликих та декілька-поколінних сімей проявилась у бажанні переїхати з високо урбанізованих територій, мегаполісів до сільської місцевості. Аналогічні процеси дещо пізніше, але зафіксовані і в Україні, коли прискореними темпами почалась забудова близького та дальшого передмістя такого мегаполісу, як Київ. В англійських джерелах такий рух отримав назву 'couterurbanisation' і викликав бурхливу дискусію через те, що частка сільського населення збільшувалася не за рахунок народжуваності, а за рахунок міграції городян у сільську місцевість і поставала проблема врегулювання темпів та обсягів такого руху. За словами одного з основоположників вивчення цього явища Б.Беррі «...переломний момент настав у житті городянина, коли зворотна міграція замінила урбанізацію як домінуюча сила у формуванні життєвих уподобань городян» [5.С.17]. У класичних роботах під зворотною міграцією розуміли фізичне, географічне переміщення населення з міста до села.

Особливо перспективним вважаємо підхід К.Мітчелла, який акцентував на психологічній, власне екопсихологічній складовій

процесу, наполягаючи на думці, згідно якої зворотною міграцією треба розуміти не тільки як фізичне переміщення в просторі (з міста в село), але і як зміну в психологічному просторі, в усвідомленні себе і своїх переваг та вподобань. Зворотна міграція, згідно К. Мітчелла, має три різних форми. Перша форма - «екс-урбанізація» - означає переїзд міських жителів у сільську місцевість недалеко від міського центру. Такі переселенці, зазвичай, мають сильну зв'язок з містом через прив'язку до основного місця роботи, навчання, кола спілкування, небажання втрачати високий рівень (міського) комфорту. Друга форма - «підміна урбанізації» стала характерною для тих переселенців, яких місто «витіснило» (відсутність роботи, висока вартість проживання в місті та ін.). Остання форма - «анти-урбанізація» - об'єднує людей, які принципово відкидають міський устрій життя і все, що з ним пов'язано; які хочуть жити і працювати в сільській місцевості на постійній основі, створюють екопоселення тощо. Який би не обирали спосіб самозбереження сім'ї, використовуючи всі позитиви, що надає велике місто і протидіючи, зводячи до мінімуму негативи, якщо сказане вище мешканці великих міст зможуть засвідчити стосовно себе і своїх сімей, випробування містом відбулося достатньо успішно і екологічно.

Засновниця сімейного консультування Вірджинія Сатир писала: «За довгі роки роботи мені вдалося зрозуміти зміст виразу жити по-людськи». Воно означає: розуміти, цінувати і розвивати своє тіло, вважати його гарним і корисним, реально і чесно оцінювати себе і оточуючих, не боятися ризикувати, творити, проявляти свої здібності, не боятися щось змінити, якщо ситуація цього вимагає, вміти підлаштуватися під нові умови, зберігаючи старе, що ще може стати в пригоді і відкидаючи непотрібне» [2. С.5] Якщо все сказане городянин може засвідчити стосовно самого себе – можна зі значною вірогідністю вважати, що випробування великим містом відбулося достатньо успішно. Сімейне середовище в такому випадку об'єднує елементи, котрі сприятимуть розвитку функціонального стану організму кожного з членів сім'ї, активації адаптаційних ресурсів, опірності до негативних впливів, підтриманню емоційного комфорту, оптимізації взаємодії, а також закладатимуть базис їхнього саморозвитку, «саморуху». Сім'я як локальне середовище вибудовує свою внутрішню та орієнтовану назовні взаємодію та відповідний спосіб життя, що може поширюватися на інші соціальні середовища, збагачуючи, оптимізуючи їх, поступово оздоровлюючи, зокрема і таке суперечливе середовище, як мегаполіс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічно-орієнтований спосіб життя як предмет психологічного дослідження // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.

- Костюка НАПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2012. – Т.7, вип. 28 – С. 192 – 199.
2. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту — М.: Апрель Пресс, Изд-во Эксмо, 2000. — 320 с.
 3. Черноушек М. Психология жизненной среды. — М., 1989. 174 с.
 4. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України – К., – Т.7. – Вип.5.– Ч.2. – С.294-301.
 5. Berry B.J.L. (1976) The Counterurbanization Process: Urban America since 1970 // Urban Affairs Annual Reviews, no 11, pp. 17–30.
 6. Mitchell C. (2004) Making Sense of Counterurbanization // Journal of Rural Studies, no 20, pp. 15–34.

REFERENCES

1. Rudomino-Dusyatska O.V. Ekologichno-orientovaniy sposib zhittya yak predmet psihologichnogo doslidzhennya // Aktualni problemi psihologiyi. Zbirnik naukovih prats Institutu psihologiyi im. G.S. Kostyuka NAPN Ukrayini / za red. Maksimenka S.D. – K., 2012. – T.7, vip. 28 – S. 192 – 199.
2. Satir V. Vy i vasha semya. Rukovodstvo po lichnostnomu rostu — M.: Aprel Press, Izd-vo Eksmo, 2000. — 320 s.
3. Chernoushek M. Psihologiya zhiznennoy sredy. — M., 1989. 174 s.
4. Shvalb Yu. M. Ekologo-psihologichni vimiri sposobu zhittya / Yu.M. Shvalb // Aktualni problemi psihologiyi: Zb. nauk. prats In-tu psihologiyi im. G. S. Kostyuka NAPN Ukrayini – K., – T.7. – Vip.5.– Ch.2. – S. 294-301.
5. Berry B.J.L. (1976) The Counterurbanization Process: Urban America since 1970 // Urban Affairs Annual Reviews, no 11, pp. 17–30.
6. Mitchell C. (2004) Making Sense of Counterurbanization // Journal of Rural Studies, no 20, pp.

УДК 159.922

ВОВЧИК-БЛАКИТНА О.О.

Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, г. Киев

СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ В УСЛОВИЯХ МЕГАПОЛИСА: ПРОСТРАНСТВО СИЛЫ И СЛАБОСТИ

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы, сопряженной с социально-психологическими особенностями функционирования института семьи, переживающего значительную трансформацию в период глобализационных процессов, в частности непрерывного наращивания численности городского населения и образования мегаполисов. Предпринимается попытка определения семьи как социоэкологической системы, в которой происходит содерминанция развития всех ее членов.

Рассмотрены положительные и отрицательные стороны изменяющегося образа жизни современной семьи в условиях мегаполиса, вари-

анты защитных тактик самосохранения, намечены основные линии психологического сопровождения и поддержки семьи.

Ключевые слова: *мегаполис, семейная среда, активизация внутреннего ресурса, экологическая ориентация*

UDC 159.922

VOVCHYK-BLAKYTNA O.O.

G.S.Kostiuk Institute Psychology NAPS Ukraine, Kyiv

MODERN FAMILY IN METROPOLIS: SPACE STRENGTHS AND WEAKNESSES

The article presents the results of the theoretical analysis of problems related to social and psychological characteristics of functioning of the family in megapolis. Attention is focuses on the significant processes of family lifestyle transformation during globalization changes. The definition of the family as a socioecological system, which is characterized by codetermination of development of all its members proposes.

The authour explores the positive and negative aspects of modern family lifestyle in a metropolis, the options of self defense tactics and outlined the main lines of implementation of psychological support for family.

Key-words: *metropolis, family environment, activation of internal resources, environmental orientation.*